

Kürt İsyanları ve
Türk Hava Kuvvetleri

Kürtlerde Ermenistan
Korkusunun Kökenleri

Kürtlerin ve Kürdistan'ın
Varoluş Mücadelesi

Kürt Tarihi

Sayı: 23 • Mart-Nisan 2016 • Fiyat: 12 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
KÜRTLER VE
KÜRDİSTAN**

Birinci Dünya Savaşı'nda
Kürt Aşiret Alayları

İngilizler ve
Şeyh Mahmud Berzenci

Özerklik - Bağımsızlık
İkileminde Kürtler

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA KÜRT AŞİRET ALAYLARI

SEDAT ULUGANA

1890 yılında kurulup 1892 yılında faal hâle getirilen Hamidiye Alayları, 40 yıla yakın bir süre zarfında Kürdistan coğrafyasında etkin oldu ve "Ermeni katliamı", "Kürt Milliyetçiliği ve Osmanlı-Kürt İlişkileri" bağlamında farklı bakış açıları ile değerlendirildi. Kurulduğu dönemin padişahı olan II. Abdülhamid'in adını alan bu askeri birlikler, birkaç defa isim değiştirerek varlıklarını korudu. Dönemin

politik ve idari gelişmelerinin bir sonucu olarak kurulan bu askeri birlikler, cumhuriyet döneminin milis yapılanması ve günümüzün köy koruculuğu ile güçlü organik bağlarının olmasına karşılık, onlarla benzerlikler taşıyorlardı.

Hamidiye Alayları ve ardılları olan (aşiret süvari, hafif süvari, ihtiyat süvari, aşiret, gönüllü milis) alaylar, 1908-1919 arası periyodun -Kürtlerin milli bir devletten yoksun bırakıldığı

dönem olarak göz önüne alındığında- ve bu periyodun kaderini belirleyen I. Dünya Savaşı (1914-1918) esnasında rol sahibi idiler.

1850'lerin ortasında, Osmanlı Devleti tarafından Kürt mirlerinin tasfiye edilmesiyle birlikte Ermeniler de "korumasız" kalmıştı. Kürt mirlerinden kalan boşluğu dolduran Halidî şeyhleri ve yerel şehirli beyler Ermeni ahaliye karşı mirler kadar merhametli değillerdi. Dönemin otorite boşluğu ve anar-

İbrahim Paşayê Milli'ye hükümdarlık verilen tören.

<http://zagrosname.com/blog/2015/12/12/ibrahim-pasaye-millinin-huekuemdarligi/>

Marx Nisan 2016

**BALKAN
SAVAŞLARI'NDAN
SONRA KÜRTLERİN
EN İYİ ÖRGÜTLENDİĞİ
YERLER BİTLİS
VE DİYARBEKİR
VİLAYETLERİDİR.**

Kürt Teavvün ve Terakkî Cemiyeti, Diyarbekir'de özellikle Pirinççizade ailesine muhalif olan Kürt eşraf üzerinden büyük bir kitle kazanır. İTC'nin hışmına uğrayan Milli Aşiret Konfederasyonu'ndan oluşan alaylar da cemiyetin yanında yer alırlar. Komşu Bitlis vilayetinde aynı cemiyet daha çok Halidî (Nakşibendî) din adamları üzerinden örgütlenir. Bu arada Bedirhanilerden Hasan, Kamil ve Abdurezzak Bedirhan Cizre, Siirt ve Van bölgelerine gelirler. Ardından Kamil ve Abdurezzak Rusya tarafına geçerek, İsmail Simko ve Seyid Taha ile ilişki kurarlar ve İTC için Kürdistan'da işler iyice zora girer.

İsmail Simko
Süleymaniye'de.

şiyeye varan düzensizliği, bu yeni tabakanın (şeyhler ve şehirli beyler) işine geliyordu. Özellikle Ermeniler başta olmak üzere, Müslüman olmayan ahaliden, şeyhin ayrı, beyin ayrı vergi alması, bölgeye gelen misyonerlerin revize edilmiş Hıristiyanlığın yanında sosyal ve fennî bilimi getirmesi, milliyetçiliğin iyice halk tabanına yayılmasına neden oldu. Milliyetçilik ile beslenen Ermeni Meselesi, Rusya'nın Kürdistan coğrafyasına göz dikmesiyle beraber iyice büyüdü. Özellikle Protestan ve Katolik misyonerlerinin lobi çalışmalarının sonucu olarak uluslararası düzleme taşınan "Ermeni Meselesi" ilk defa Berlin Kongresi'nde Avrupalı

devletler, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında resmi olarak tartışıldı. Akabinde 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince Osmanlı Devleti, "Ermenilerin yaşadığı yerlerde reform yapmayı ve Ermenileri Kürtlere ve Çerkezlere karşı korumayı" taahhüt etti. Bu "taahhüt" aksine, Osmanlı Devleti'nin 61. Maddenin gerekçesinin öznelerinden biri olan Kürtlere daha da yakınlara olacaktır. Batıda devamlı toprak kaybeden Osmanlı, doğuda da aynı kaybı yaşamak istemiyordu.

Şeyh Ubeydullah Nehri'nin isyanı, Abdülhamit'in Kürt politikasında Kürt din adamları aleyhinde tavır almasına

Kör
Hüseyin
Paşa.

neden oldu. Halihazırda mir ailelerinin Kürdistan'dan uzaklaştırılmış olması, yerel şehirli beylerin nüfuzlarının sınırlı olması, Osmanlı yönetimini, Kürt aşiretleri ile işbirliğine mecbur bırakıyordu. Nihayetinde Sünni Kürt aşiretlerini askeri alaylar şeklinde teşkilatlandıran Osmanlı yönetimi, böylece Halidî din adamlarının ve şehirli beylerin bölgedeki etkisini azalttı ve Ermenilerin ulusal isteklerine ve Rusya'nın yayılcı politikasına karşı önemli bir tedbir almış oldu. Öte yandan devletle pek barışık olmayan aşiretleri de kontrolünde tutmaya başladı.

1908 Jön Türk devrimine geldiğinde, sahadaki sorunlar katmerlenerek çoğalmıştı. Abdülhamid tarafından desteklenen Hamidiye Alayları'nın reisleri, buldukları vilayetlerde, Ermeniler başta olmak üzere, Süryani, Keldani, Nasuri ve Êzidiler gibi dini topluluklara karşı şiddet dozajını artırmış, mal ve mülklerine el koymaya başlamıştır. Bu kesitte, bazı Ermenilerin Rusya ve Amerika'ya göç etmeleri bu "el koyma" hareketlerini daha da kolaylaştırmıştır. Jön Türklerin, darbeden bir yıl sonra hükümet olmalarıyla birlikte, Ermeniler iki güçlü talepte bulundular: Hamidiye Alayları'nın ortadan kaldırılması ve Hamidiye Alayları'nın el koyduğu Ermeni mülk ve mallarının iadesi.

İttihad Terakki Cemiyeti, başta alaylara baskı uyguluyor gibi görüldüyse de, gerçekte pek uğraşmadı. Van Vilayeti'nde (Patnos, Erciş, Adilcevaz üçgeninde) Haydaranlı Kör Hüseyin Paşa, (Erciş, Muradiye, Diyadin üçgeninde) Kalkanlı Ali Ağa, Hemoyili Ku-

lihan Ağa, Bitlis Vilayeti'nde (Malazgirt, Bulanık, Patnos üçgeninde) Hesenanlı Halit Bey, (Muş, Bitlis, Erzurum üçgeninde) Hoytili Hacı Musa Bey, Erzurum Vilayeti'nde (Tutak, Patnos, Muş üçgeninde) Sipkanlı Abdülmecid Bey, Bayezit, Sürmeli Çukuru, Eleşkirt Üçgeninde) Celalili İbrahim Ağa (Biroyê Heskê Têliyê) Ermeni katliamlarında ve malmülklerinin gasp edilmesinde isimleri en çok geçen Hamidiye Alayları reisleri idi. Devletin kovuşturma başlatmasıyla birlikte adı geçen reislerin çoğu İran'a kaçtı. Daha sonra İTC, adı geçen reisleri afetti.¹ Denilebilir ki, İTC, Abdülhamit döneminin bir çok uygulamasına son verse de, Ermeni politikasını sürdürmeye devam etti. onun için Hamidiye Alayları'nı tasfiye etmedi. 1910'da ismini "Aşiret Alayları" olarak değiştirerek ve ordudan direkt atamalar yaparak sadece alayların üzerindeki merkezi hükümetin kontrolünü daha da sağlamaştırdı. Ardından Aşiret Alaylarını ikiye ayırarak Kuzey

Saha Komutanlığı Haydaranlı Kör Hüseyin Paşa'ya, Güney Saha Komutanlığı'nı da Millili İbrahim Paşa'ya verdi. Böylece Kuzeyde Ruslara ve Güneyde de İngilizlere karşı önlem alınmış oldu.

Alayların hiçbir zaman İTC'den memnun olmadıklarını da belirtmek gerekir. 1912 Balkan savaşları ile tarihi bir dönemece giren imparatorluk, alayların bir kısmını Balkanlar'a çekerek geri hizmette ve cepheye kullanır. Savaşın başarısızlık ile sonuçlanması, alay mensuplarını derinden etkiler. Selanik'in kaybedilmesini konu edinen dönemin dengbêji Mistefayê Xelê Heyran'a² ait "Şerê Selanîkê" (Selanik Muharebesi) adlı destan Selanik'in kaybedilmesini 4. Ordu emrinde savaşa giren alaylara gereken önemin verilmemesine, alayların "mektepli" binbaşı ve yüzbaşılar eliyle kontrol edilmesine bağlıyor.³ Derin bir İTC karşıtlığının hissedildiği destanda Selanik'in kesin olarak kaybedilmesinin nedeni İTC'nin seküler yönetim

1. KILAM

MISTEFAYÊ XELÊ HEYRAN'IN "ŞERÊ SELANİKÊ" (SELANİK MUHAREBESİ)

...şer giran e, şerê dordincî Ordîyê şerê Kurdan e, Kurd ecemî ye nezan e nîzan e zîmanê çar mektebliyan e, mektebliya dinê xwe firotin bi peran e
Eskerê te eskerê Jon Tirkan e, eskerê min eskerê emeliyan e
emeli li dinyayê bê xweyî bê xwedan e
Muhefeziya wan ji Anadolîyê bêguman e,
imrada wan jor Xweda ye, jêr pêşîya wan sêsid jinên Lazan e

TÜRKÇESİ:

harp çetindir, dördüncü ordunun harbi Kürtlerin harbidir, Kürt acemidir, bilgisizdir birkaç mekteplinin dilini bilmez, mektepliler kendilerini paraya satmışlar senin askerlerin Jön Türk askerleridir, benim askerlerim amelîye (geri hizmet) birliğidir amelîyeler bu dünyada sahipsiz, kimsesizdirler Anadolu'dan gayn korumasız ve çaresizdirler yukarıda imdatlarına Allah, yerde de 300 Laz kadını koşuyor

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN

BAŞLAMASIYLA birlikte Kürdistan'ın kuzey doğusunu tamamen işgal eden Rus ordusunun içindeki bazı Ermeni birliklerin, aşiretlerden intikam almak istemeleri, harp esnasında aşiret alaylarının Osmanlı Devleti ile ittifak kurmalarını zaruri hale getirir. Rus tarafındaki Kürt birliklerinin komutanı Abdürezzak Bedirhan'ın çabaları ile birlikte Ertoşi Aşiret Alayları reislerinden Şakir Ağa Rus tarafına geçer.

modeline bağlanıyor. Bundan sonra "İTC'nin seküler hali" alaylar için her zaman sorun teşkil edecektir.

Balkan Savaşları'ndan sonra iyice huzursuz olan Kürtlerin en iyi örgütlendiği yerler Bitlis ve Diyarbakir vilayetleridir. Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti, Diyarbakir'de özellikle Pirinçizade ailesine muhalif olan Kürt eşraf üzerinden çok iyi bir kitle kazanır. İTC'nin hışmına uğrayan Milli Aşiret Konfederasyonu'ndan oluşan alaylar da cemiyetin yanında yer alırlar. Komşu Bitlis vilayetinde aynı cemiyet daha çok Halidî (Nakşibendi) din adam-

2. KILAM

DENGBÊJ ABDUREHMANÊ PANOSÊ'YE AİT BİTLİS İSYANI'NI ANLATAN KILAM

"...lê belê ji bona rizaya Xwedê be Silêmanê Mamê koka te biqe, Ma tu nizanî Seyid e bê ayik in te çawa daye pêşiya sê tabûr esker digerinî lê ji bona Xwedê li her çar çiçê Geliyê Zilan, bes e tu pey van seyîda li ser wan bigere wax"

TÜRKÇESİ:

Allah nzası için kökün kurusun Ey Silêmamê Mamê Sanki bilmiyordun ki Seyit'tir, ahi tutar, üç tabur askeri önüne katmışsın, Allah aşkına, Zilan Deresi'nin 4 tarafında dolaştırıyorsun yeter artık, seyitlerin peşini bırak

ları üzerinden örgütlenir. Bu arada Bedirhanilerden Hasan, Kamil ve Abdurrezzak Bedirhan Cizre, Siirt ve Van bölgelerine gelirler. Ardından Kamil ve Abdurrezzak Rusya tarafına geçerek, İsmail Simko ve Seyid Taha ile ilişki kurarlar ve İTC için Kürdistan'da işler iyice zora girer. Abdurrezzak ve Kamil Bedirhan'ın bir çok aşiret alayı reisinin Rusya tarafına geçmeleri için şifahi ve mektup görüşmeleri yaptıkları biliniyor. Görüşme yapılan bir aşiret reisi de Heyderan Aşireti'nin ağalarından olup aynı zamanda da Patnos-Adilcevaz-Erciş üçgenindeki Haydaran Aşiret Alayları'nın komutanı olan Kör Hüseyin Paşa'dır. Kör Hüseyin Paşa'nın bu mektuba şifahi cevabı çok sert olur. Bedirhanların "Müslümanın namusunu Ruslara peşkeş çektiğini" ve kendisinin "piç" olmadığı için böyle bir öneriyi kabul edemeyeceğini söyler. Fazla değil, 15 yıl sonra Kemalistler tarafından sürgün edildiği Antalya'dan kaçıp Cerablus'da sığındığı Fransızlar için kendisine ter-

cümanlık yapmaya gelen Kamuran Bedirhan'ı gördüğünde, yüzünü dövüp "ben hata ettim" diyerek Bedirhanlılara sarfettiği sözler için Kamuran Bedirhan'dan özür dileyecekti. Kürt şair Cegerxwîn bu dramatik anların ve diyalogların hem tanığı hem de aktaranıdır.⁴

Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti ile Bedirhanilerin amacı Kürdistan'da genel bir ayaklanma hareketi başlatmaktır. Bunun için hem Ruslar hem de İngilizler ile görüşülür. Ama Bitlis dışında ayaklanma gerçekleşmez. 1913'te Bitlis'te patlak veren Mele Selim İsyanı'nda, Mele Selim'in söylediği "Bitlis'e Vali mi istiyorsunuz? Alın size Hacı Musa Bey..." teklifi Hoyti Aşiret alayları reisi Hacı Musa Bey'in söz konusu isyan ile pek de bağlantısız olmadığını gösteriyor.⁵ Bu isyanın bastırılmasında, Erciş'teki Ademan Aşiret Alayları reislerinden Silêmanê Mamê dışında devlete destek veren aşiret alayı pek olmadı. Silêmanê Mamê, Erciş'in Ademan Aşireti'nin reisi ve aynı aşiretin alay komutanıdır. Bit-

lis İsyanı'nın öncülerinden Seyh Şahabettin Erciş'in Söğütlü köyüne sığınır.⁶ Silêmanê Mamê'nin alayının eşlik ettiği jandarmalarca yakalanan Şeyh Şahabettin, Bitlis'e götürülüp orada, amcazadesi Seyyid Ali ile birlikte idam edilir.

Birinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla birlikte Kürdistan'ın kuzey doğusunu tamamen işgal eden Rus ordusunun içindeki bazı Ermeni birliklerin, aşiretlerden intikam almak istemeleri, harp esnasında aşiret alaylarının Osman Devleti ile ittifak kurmalarını zaruri hale getirir.⁷ Rus tarafındaki Kürt birliklerinin komutanı Abdürezzak Bedirhan'ın çabaları ile birlikte Ertoşi Aşiret Alayları reislerinden Şakir Ağa Rus tarafına geçer. Ama birkaç ay sonra Teşkilat-ı Mahsusa tarafından İran sınırında öldürülür.⁸ İsmail Simko ise Başkale tarafından Osmanlı birliklerine saldırır. Rusların donattığı aşiret süvarileriyle birlikte bölgede taş üzerinde taş bırakmaz. Bedirhanilerin tersine "başıbozuk" ve "çıkarcı" olan Simko, Bedirhanilerin güttüğü ulusal politik amaçlı yol haritasına da uymaz. Simko'nun saldırılarının yoğunlaştığı süreçte, İTC Kürdistan ve Batı Ermenistan'ı "Kürtsüzleştirme ve Ermenisizleştirme" projesinin Ermeni ayağını gerçekleştirir. Suriye çöllerine doğru yola çıkardığı sivil kabileler, reaya Kürtlerin, aşiret alaylarının ve düzenli ordunun insafına bırakılır.

Savaşın başında, İTC aşiret alaylarını etkin kullanabilmek amacıyla tekrar düzenler ve "Aşiret İhtiyat Süvari Alayları" olarak adlandırıp 4. Ordu'nun emrine verir.⁹ Daha sonra bütün bu alaylar bir süvari ko-

lordusunu oluşturmuş, Erciş, Ağrı, Hınıs, Viranşehir, Van gibi merkezlerde toplanmıştır. Bütün bu alaylara Osmanlı subayları komutanlık etmişlerdir. Aşiret reisleri ikinci dereceden komutandırlar. Ruslar Ağrı'yı işgal edince, bu Kolordu'nun asıl görevi Tutak-Hamur-Eleşkirt hattını tutmak olmuştur. Bu cephede devlet, yine de Sipkanlı Abdülmecid Bey gibi, hem gerila hem de düzenli ordu savaşını iyi bilen emektar bir Hamidiye reisine güvenmemiş, kolordu komutanlığına Dağıstanlı Ferik Mehmet Paşa'yı getirmiştir.¹⁰ Öte Yandan, Abdürezzak ve Kamil Bedirhan'ın komuta ettiği Şikaki, Gravi, Mikuri, Heyderi ve Millî aşiretlerinin bir kısmından oluşan aşiret alaylarının içinde bulunduğu Rus yanlısı alay, Doğubeyazıt üzerinden Çaldıran - Diyadin bölgesine saldırır. Çaldıran-Muradiye arasındaki Êzidî aşiret alaylarının reisi Cangir Ağa, Abdürezzak Bedirhan'a esir düşer ve taraf değiştirerek Rus ordusuna katılır.¹¹

Diyadin bölgesinde, Hesenan, Mamedan ve Şemski gibi aşiret alayları başta direniş gösterecekler de onlar da Rus tarafına geçerler, böylece Çaldıran-Van hattındaki Osmanlı birlikleri kırılır. Savaşın Erzurum dolaylarında kızışması ile birlikte, Enver Paşa meşhur Sarıkamış harekâtını başlatır. Allahuekber Dağları'nda kırılan Osmanlı ordusunun içinde 5 binden fazla Aşiret İhtiyat Süvari Alayı efradı da vardır. Bu felaketten sonra, ordudan olduğu gibi aşiret alaylarından da kaçışlar başlar. Rusların Van ve Bitlis dolaylarına kadar ilerlemeleri üzerine, aşiret alayları tekrar toparlanırlar. Belirtmekte yarar var, aşiret

3. KILAM

DAHA ÇOK DENGBEJ RESO VE DENGBEJ ŞAKIRO TARAFINDAN DİLLENDİRİLMİŞTİR:

(...)

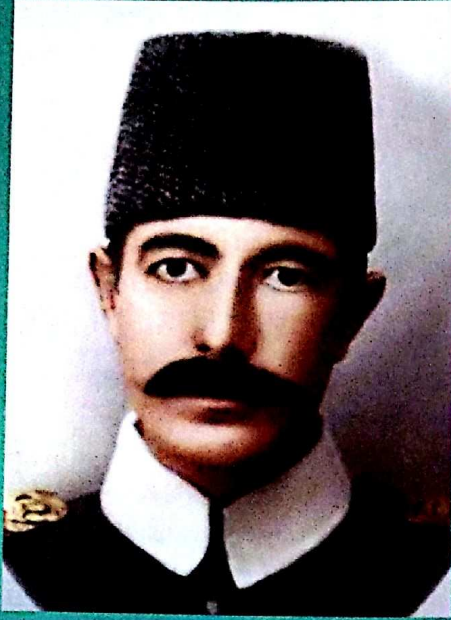
Hey dunyayê ax hey dunyayê ha yê ha yê
ez ê li diyarê Dutaxê diketim
bî dar û bî ye
hucûm hucûma bavê Xalis kekê Mexsê ye
(...)
bî zora şûr ajotiye li ser topê ye
Topa ûris sitandiye destê alayê ye
hey wayê ax dunyayê hey wayê

TÜRKÇESİ:

Hey felek ah felek
Tutak diyarına kendimi vurmuştum
ağaçlıdır
hücum, Halis'in babası, Maksude'nin abisinin
hücumuydu
Kılıç zoruyla, Top'un (bataryasınının) üzerine saldırıp,
Rus topunu alayın elinden almış.
Hey vah, ah dünya hey vah

alaylarının elinde sadece Martini tüfekler vardır. Cephaneleri devlet tarafından verilir bunun dışında kendilerine top ve bomba gibi silahlar verilmediği gibi, askeri uniformalar da verilmez. Her aşiret kendi mahalli elbiseleri ile savaşa katılır. Erzak ve iaşe konusunda, düzenli birliklerden daha fazla zorluk çekerler, zira ordu, "seferberlik" adı altında aşiretlerden her şeyi almıştır.¹²

Cibranlı Halit Bey'in başında bulunduğu 2. Cibran Aşiret Süvari Alayı Pasinler tarafından Ruslara darbe üzerine darbe vurulur. Bu başarılarından dolayı Halit Bey, albay rütbesi ile taltif edilir, Malazgirt dolaylarında Rızayê Xalit'in başında bulunduğu Hesenan Süvari Alayı da

**CİBRANLI HALİT
BEY'İN BAŞINDA**

BULUNDUĞU 2. Cıbran Aşiret Süvari Alayı Pasinler tarafından Ruslara darbe üzerine darbe vurur. Bu başarılarından dolayı Halit Bey, albay rütbesi ile taltif edilir, Malazgirt dolaylarında Rızayê Xalit'in başında bulunduğu Hesenan Süvari Alayı da Rus birliklerini püskürtmeyi başarır.

SAİD-İ NURSİ

MÜFREZESİ Bitlis şehir merkezindeki çarpışmalarda yer alır. Gökmeydan'daki süngü ve kılıç çarpışmasında Said-i Nursi ve öğrencisi Abdurrahim Rahmi Hakkarî'nin de içinde bulunduğu bir grup milis esir düşer, müfreze de dağılır.

Rus birliklerini püskürtmeyi başarır. Bulanık-Tutak hattında da sadece Abdülmecid Bey'in başında bulunduğu Sipkan Aşiret Süvari Alayları savaşı, Abdülmecid Bey 16 yerinden yaralanır.¹³ Sipkan süvari alayı Rus alayını püskürtmeyi başarır. Abdülmecid Bey'in eline birçok Rus silahı geçer. Rus ordusundan elde ettiği top bataryası dengbêjlerin de dikkatini çeker.¹⁴ Abdülmecid Bey'i yaralı yattığı Hımıs'ta ziyaret eden Kadri Cemil Paşa (o zamanlar zabittir) Kürt Süvari Alayları'nın başarılarına rağmen içinde bulunduğu sefaleti anlatır. Öyle ki düzenli ordudan bir çavuş, omuzlarında albay rütbesi bu-

lunan Abdülmecid Bey'e emirler yağdırmaktadır. K. Cemil Paşa'nın aktarımına göre Abdülmecid Bey de Rusya'yı desteklemediği için pişmandır.¹⁵ Köprüköy civarındaki Kör Hüseyin Paşa komutasındaki Haydaran Süvari Alayı da düzenli ordudan fazla direnip Rusları olabildiğince yavaşlatır. Zilan Deresi bölgesinde Delawirt-Mezre mıntıkasında Maruf Ağa komutasında 2. Ademan Aşiret Süvari Alayı, Rus birliklerinin önünü keser. Bir gün süren çarpışmalar sonucu Maruf Ağa da dahil alayın büyük bir kısmı Ruslar tarafından öldürülür. Fakat alayın geri kalan kısmı, Rusların Erciş'e girmesini birkaç

haftalığına da olsa geciktirirler. Bütün bu çarpışmalarda aşiret alayları donanımlı Rus birlikleri karşısında çok büyük kayıplar verirler. Ellerindeki silahlar, Rus Süvari Kazak Alayları'nın ellerindeki silahlarla kıyaslanmayacak kadar adidir. Buna rağmen Aşiret Alayları ölümüne savaşıyor. Onları ölümüne savaşa iten, Osmanlı Devleti'ne bağlılık değil, esir düştüklerinde ya da yenildiklerinde, Rus Ordusu içindeki Ermeni birliklerinin kendilerinden aynı ölçüde ya da daha tazyikli bir şekilde intikam alacağı korkusudur.¹⁶ Osmanlı zabitleri de savaş motivasyonlarını güçlü tutabilmek için bu korkuyu hep kendilerine hatırlatmışlardır.

1916 yılının Mart ayında Bitlis ve Muş da Ruslar tarafından işgal edilir. Aşiret Alayları bozular bir kısmı da düzenli ordu ile birlikte Diyarbakir tarafına çekilir. Aşiret Alayları'nın aileleri de Diyarbakir tarafına göç etmeye başlar. Bu göç esnasında büyük bir mezalim yaşanır. Kış şartlarında binlerce sivil ölür. Göç eden aşiretler içinde, alayları terk edip sivil halka karışan süvariler de vardır. Bunlardan biri Ademan Aşiret Süvari Alayları'nda yer alan Zilanlı Mela Muhammed'dir. Mela'nın bu esnada Kürtçe yazmış olduğu şiirsel günlüğe "açlık" ve "ölüm" damgasını vurur. "Aşiret ve vatan"dan uzak kalma da cabasıdır.¹⁷ Osmanlı Devleti, aşiret alayları efradının ailelerine yardım etmez, birçok aşiret reisi ekmek dilenecek duruma düşer. Bunlardan biri de Hesenan Aşiret Süvari Alayı komutanı (Hesenanlı Halit Bey'in oğlu) Esedê Xalit'tir. Kızı Gulê'yi birkaç torba buğday karşılığında Siverek-

li yaşlı bir adam ile evlendirir. Aynı göç kafilesinde (o yıllarda daha çocuk olan) efsanevi Kürt dengbêj Ferzê de vardır. Göçün şartlarından dolayı uyuz hastalığına yakalanır. Gulê'nin dramını Sivereklilerden ekmek alabilmek için şarkılaştırır.¹⁸ Şarkılaştırdığı dramı söyleyerek dilenir. Diyarbekir-Siverek-Antep hattında perişan olan bu göç mağduru kitle, İttihat Terraki için "Kürdistan ve Batı Ermenistan'ı Kürtsüzleştirme ve Ermenisizleştirme" projesinin Kürt ayağını gerçekleştirme fırsatı yaratır. Bu göç mağduru kitlenin büyük bir bölümü İTC tarafından Konya gibi iç vilayetlerde "iskan" edilir.¹⁹

1916 yılında, Serhat bölgesi büyük oranda sivillerden arınmış bir şekilde Rus Ordusu tarafından işgal edildiğinde düzenli ordu namına neredeyse tek bir Osmanlı birliği bulunmuyordu. Daha sonra Bitlis şehir merkezine giren Rus ordusu, Botan bölgesi sınırı olarak bilinen Bitlis Deresi vadisini bir türlü geçemeyecekti. Hoyti Aşiret Süvari Alayı kumandanı Hacı Musa Bey, Bitlis Deresi'nde büyük bir direniş gösterir. Böylece Siirt'in düşmesi engellenir. Bu zaman diliminde "Milisler" adı altında, daha çok yerel ağa, şeyh ve seyitlerin komuta ettiği aşiret ve reaya Kürtlerden oluşan gönüllü birlikler ortaya çıkar. Bundan sonra, bozguna uğrayıp, tekrar toparlanan eski Aşiret Süvari Alayları da "milis kuvvetler" olarak adlandırılır.

Said-i Nursi (Bediüzzaman) Müfrezesi, Şeyh Masum Milis Taburu, Şeyh Şerif Milis Alayı, Dariki Milis Alayı, Hiyan Milis Alayı, Pencinar Milis Taburu, Cemilê Çeto Milis Alayı, Çapakçur Milis Taburu, Sason

4. KILAM

GÜNÜMÜZE DENGEBÊJ RESO'NUN SESİ İLE ULAŞAN "GULA SERHEDÊ" İSİMLİ KILAM, GULÊ'NİN DİLİNDEN SÖYLENMIŞTİR

(...)

Koda genim li Serhedê bi du Mecidiya
li Sêwerekê bi çar zêra du Mecidiya kir
felek mala te bişewite tu bala xwe bidê
par van çaxa ez Gula Serhedê
delaliye dilê Feyatê lawikê Bilikî bûm
sêr bike li sê nexşê Muhaciriyê
her car rojê muhaciriyê girtiyê destê Gula Serhedê
torîna mala Emer, kihêla mala Bedih da Remoyê Sêwerekê
Remo bi katolika bi çar genim bi pars û pûrsê qezenc kiriyê
pepûk ez im Gulê îro bi du kod genim bi xwe mer kir

(...)

Lê lê Gulê dil bi xemê biheliya, birîndarê, dilbikulê lê lê Gulê
tu ordama giran î Gulê, tu xwedanê kemal û merifetî Gulê
Qîza Esedê Xêlit î, biraziya Fetulah î, torîna mala Emer î Gulê

TÜRKÇESİ:

bir kod (Kürtlerde buğday ölçü aracı) buğday Serhat'ta iki Mecidiye
(Sultan Abdülmecid'den kalma Osmanlı Parası) iken, Siverek'te dört
altın iki Mecidiye tutuyordu

Evi yanası Felek, geçen yıl bu zamanlar ben Serhad'ın Gülü,
Bilikanlı Feyat'ın yüreğinin kıymetlisi iken
Muhacirliğin bu birkaç gününde, elimden tutup,
Emer ailesinin torunu ("aristokrat" anlamına da gelir),
Bedih ailesinin Küheylanı olan beni, Siverekli Remo'ya verdiler
Remo Katolikler (Kod'dan boyut olarak daha küçük olan buğday ölçüsü) ile
dilenererek toplayıp kazandığı iki kod buğday ile Gulê'yi kendine nikahladı.

(...)

Lê lê Gulê yüreği gamlı, yaralı, yüreği dertli Gulê
sen büyük bir elemsin, marifetli ve kemal sahibisin Gulê
Esedê Xalit'in kızı, Fetulah'ın yeğeni Emer ailesinin torunusun sen.

Milis Taburu Bitlis dolaylarında Ruslarla savaşıyor. Bunlardan Said-i Nursi Müfrezesi Bitlis şehir merkezindeki çarpışmalarda yer alır. Gökmeydan'daki süngü ve kılıç çarpışmasında Said-i Nursi ve öğrencisi Abdurrahim Rahmi Hakkari'nin de içinde bulunduğu bir grup milis esir düşer, müfrezede dağılır. Rus birliklerinin Bitlis şehir

merkezine girmesiyle birlikte, Botan bölgesindeki aşiretler de silahlanır. Kulp, Genç, Dersim hattında milis birlikleri teşkil edilir. Bu birliklerden biri de 1937 Dersim direnişi ile özdeşleşen Seyit Rıza'nın komuta ettiği İkinci Şeyh Hesenanlı Aşireti Milis Alayı'dır.²⁰ Bitlis'ten adı geçen hata saldırıya geçen Rus birliklerine karşı 1916 ya-

4. KILAM

**ŞEROYÊ BIRO,
ŞİBLİYÊ ÇAÇAN GİBİ
DENGBÊJLER CANGİR
AĞA'YI KILAMLARINA
KONU ALIR**

Lo lo lo lo lo bavo,
Lo bavo şer e xweyo şer e şer giran e,
Cîhangîr axa kela mêran e,
Dîsa mêrê hewar û gaziyan e.
De lêxe kekê Fetila, de tu lêxe,
Eskerê Roma reş giran e,

(...)

Andiranîk paşa xweş mêrane aza
Qayîşa mawzerê tev girêda,
Got: "Ezê di bextê we da me,
Hûnê rabin, cawekê bidine Cîhangîr axa,
Bêjinê em ê di bextê te da ne,
Tu di bextê Xwedê da,
De rabe, nesekine, were,
Hêsîrê me mane kela Wanê
Bin berfê da.

(...)

TÜRKÇESİ:

hele babam çatışmadır, çetin savaştır
Cangir Ağa yiğitliğin kalesidir
imdada, havara yetişen erkek kişidir
Vur Fetullah'ın abisi sen vur
Kara Rom'un (Osmanlı'nın) askeri çoktur

(...)

Antranik Paşa er kişidir
Mevzerinin kayışını bağladı
Dedi ki: "Ocağımıza düştüm,
kalkın Cangir Ağa'ya haber verin
söyleyin ona ocağına düştük
Allah için bir an durmaksızın gel
halkımız Van Kalesi'nde esir düşmüş
kar altındadırlar.

Savaşın her iki yakasındaki Kürt aşiret süvari alayları, Rusya ve Osmanlı devletinin bu büyük çarpışmasında görevlerini layıkıyla yerine getirmişlerdir. Kendi anayurtlarını yakıp yıkmışlardır. Savaştan sonraki 15 yıllık zaman diliminde bütün bu aşiret alaylarına komutanlık yapan reisler, maiyetinde buldukları devletler tarafından tasfiye edilmişlerdir.

zına kadar bu milis birlikler kendi imkanları ile direnirler. Çanakkale Savaşı'nın bitmesiyle birlikte, Çanakkale ve Gelibolu'daki birlikler ve subaylar Bitlis-Diyarbakır hattına gönderilir. Bu subaylardan biri de Mustafa Kemal'dir. Bitlis-Diyarbakır cephesinde, alaylarına müfettişlik yaptığı, Hacı Musa Bey ile Cemilê Çeto ile yakın bağlar kurar.²¹ 1916 yılının Eylül ayında, Osmanlı düzenli birlikleri aşiret süvari alayları ve milislerin karşı saldırısı ile Bitlis işgalden kurtarılır. Rus tarafında bulunan Kamil Bedirhan, Bitlis'in talan edilmesini engelleyip birliklerini ilk çeken komutan olur.²² 1917'ye gelindiğinde Muş da dahil Serhat bölgesinin önemli bir bölümü Ruslardan temizlenir. Van da ise işler o kadar rahat yürümüyordu. Antranik Paşa komutasındaki Ermeni birlikleri Rusların tersine çabucak Van'ı terketmek istemiyorlardı. Nitekim Osmanlı ordusu ile savaşarak geri çekildiler. Van bölgesinde diğer bir Rus müttefiği olan Êzidî aşiretlerden müteşekkil askeri birliklerin başında bulunan Cangir Ağa'yı bambaşka bir sorun bekliyordu. Van bölgesindeki Ermeni sivillerin yanısıra (Van'ın Ruslar tarafından

işgal edilmesiyle birlikte kente geri gelenler) binlerce Êzidî Kürt şimdi katledilme tehlikesi ile karşı karşıyaydı. İşte bu sırada Cangir Ağa büyük bir kurtarma operasyonu gerçekleştirir. Önce Van Kalesi'ne baskın düzenleyerek Osmanlı askerlerince rehlin alınmış 700'e yakın Ermeni ve Êzidî kadın ve çocuğu kurtarır,²³ sonra devasa bir sivil ordusu ile birlikte 1918'in kışında Ermenistana geçmek için Zilan Deresi bölgesine doğru yola çıkar. Burada Ademan Aşiret Alayları reislerinden Kulihan Ağa'nın saldırısına uğrarlar. Yüzlerce sivil burada can verir. Zorlu bir yolculuğun sonunda, Cangir Ağa'nın Êzidî aşiretlerden müteşekkil alayı binlerce sivil Ermenistan'a ulaştırmayı başarır.²⁴

Cangir Ağa'nın Ermenistan'a geçmesi ve Rusların geri çekilmesiyle birlikte denilebilir ki, I. Dünya Savaşı Kürtler için bitmiştir. Aşiret süvari alayları dağıtılmış, muhacirlerin büyük bir kısmı topraklarına geri dönmüş, Serhat bölgesi Ermenisiz ve Êzidisizleştirilmiştir. Kısacası savaşın her iki yakasındaki Kürt aşiret süvari alayları, Rusya ve Osmanlı devletinin bu büyük çarpışmasında görevlerini layıkıyla yerine getirmişlerdir.

Kendi anayurtlarını yakıp yıkmışlardır. Savaştan sonraki 15 yıllık zaman diliminde bütün bu aşiret alaylarına komutanlık yapan reisler, maiyetinde buldukları devletler tarafından tasfiye edilmişlerdir. Örneğin Osmanlı tarafında yer alan Hüseyin Paşa, Hacı Musa Bey, Abdülmecid Bey 1924 (Azadi) Şeyh Sait direnişi ile bağlantılı bulunarak Kayseri ve Antalya'ya sürgülmüş, Hacı Musa Bey, kaçtığı Suriye'de 1928'de hastalıktan ölmüştür. Kör Hüseyin Paşa 1929'da devletin kıskırtmasıyla

Hacı Musa Bey'in oğlu Medeni tarafından öldürülmüştür. Abdülmecid Bey Erzurum'da sürgünde 1930'da ölmüştür. İddiaya göre Rızayê Xalit 1920'lerde Muş Valisi tarafından zehirletilerek öldürülmüştür. Bediüz-zaman hayatı boyunca sürgünde kalmıştır. Halit Bey 1924'te Bitlis'te, Cemilê Çeto 1925'te Diyarbakır'da asılmıştır. İsmail Simko 1930'da İran şahı tarafından öldürtülmüştür. Cangir Ağa 1939'da İsmet İnönü'nün isteği üzerine (?) Stalin tarafından Sibiryaya sürgüne gönderilmiş, 1942'de zatürreden

ölmüştür. Antranik Paşa, yine Stalin tarafından Amerika'ya sürgün edilmiştir, bir daha Ermenistan'a dönmesine izin verilmemiştir. Son olarak Seyit Rıza 1938'de Elazığ'da asılmış ve Kürtler için bir dönem böylece kapanmıştır.

Sonsöz: Aşiret süvari alaylarının tersine 'milisler' dağıtılmamış, kayıt altına alınmış ve 1921-1938 tarihleri aralığındaki Kürt direniş ve başkaldırılarına karşı itina ile kullanılmışlardır. ●

SEDAT ULUGANA
EHES / DOKTORA

DİPNOTLAR

- Janet Klein, *Hamidiye Alayları-İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (Çev: Renan Akman), İletişim-2013, İstanbul, s. 276-278
- Mistefayê Xelê Heyran, Efsanevi Kürt dengbêji Evdalê Zeynikê'nin çiraklarından olup Erzurum Pasinler'lidir. Zilî Aşiret Alayı'na katılmış, birinci dünya savaşında yer almıştır.
- Mistefayê Xelê Heyran'ın "Şerê Selanîkê" (Selanîk Muharebesi) kilamı.
- Cegerxwîn, *Hayat Hikayem*, çev: Gazi Fincan, Evrensel Basım-Yayım, İstanbul-2003, s. 54
- Nevzat Bingöl, *Bitlis İsyanı ve Şeyh Selim*, Do Yayınları, İstanbul-2013, s. 9.
- Dengbêj Abdurehmanê Panosê'ye ait Bitlis İsyanı'nı anlatan kilam, Silêmanê Mamê'nin bu kötü şöhretinin dilden dile dolaşmasını ve yayılmasını sağladı. (Bkz. 2. Klam)
- Prens Shachovsky ve Kamil Bedirhan'ın Rus çarına yazdığı rapor: *Aris Arda*, "Sovyet Arşivinde Kürtler" www.newroz.com: "savaşın başında Resul Bey, Hamdi Bey ve Eyup Paşa önderliğinde büyük bir sayıda Hamidiye Alayları bizlerin safına katıldılar. Ne yazık ki bu subaylar ve bizim saflarımıza katılanların hepsi uygun olmayan muamelelerle karşılaştılar. Namuslarına saldırdı, malları ve mülkleri talan edildiler, bu ise diğerlerinin gelmemesi için küçük bir belgedir. ... Hasan Bey, büyük ve güçlü Ertuş aşiretinin büyük beyi, savaşın başında kendisi Ruslara teslim oldu. Kendisine karşı edepsizce davrandılar, aşagılamağa karşı karşıya kaldı.
- Hasan Bey kaçtı ve sonradan Rusların amansız düşmanı oldu. Ermenilerin kendi lehine teşvik ettiği Rusya ordusu Kürtlere karşı büyük zulüm ve saldırılar yaptı." (...)
- Celilê Celil, *Otobiyografiya-Abdurrezzak Bedirhan-çev: Ahmed Cuni, Pêrî Yayınları*, İstanbul- 2000, s. 36.
- Ahmet İhsan ve Şürekası, *Ordu Salnamesi*, Matba-i Osmani Şirketi, İstanbul-1332, s. 900-960.
- Emekli Kurmay Yarbay Süleyman İzzet Yeğînatı, *Büyük Harbin Başında 2. İhtiyat ve Nizamiye Süvari Tümenleri ile Aras Cenup Müfrezesinin Muharebeleri*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Matbaa İstanbul-1939, s. 14-17.
- Celilê Celil, a.g.e.,s. 63.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi*, 3. *Ordu Harekâtı*, cild.2, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1993, s. 39.
- Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara -1983, s. 143.
- Dengbêj Reso ve Dengbêj Şakiro tarafından daha çok dillendirilmiştir. (Bkz. 3. Klam)
- Zinar Silopi (Kadri Cemil Paşa), *Doza Kurdistan-Kürt Milletinin 60 Seneden Beri Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıratı*, Stewr Basimevi, Banever-1969, s. 39-41.
- 2013'te Erciş'in Uncular Köyü'nden Zübeyde Çelebi adlı tanık ile yapmış olduğumuz görüşmede anlattıkları, alayların içinde buldukları psikolojiyi anlamak için önemli ipuçları vermişti: "Hespînek köyündeyken bizim komşularımız Ermeni idi. Mesela köyün Keyası (ağası) Alakê'in eşinin ismi Şirin idi. Hükümet Kürtleri kıskartıp Ermenilere musallat ettiğinde kayınpederim Bekir, gidip Alakê'nin eşi Şirin ve iki oğlunu (Aprov, Xosrof) getirip sakladı. Diğerlerini hep katlettiler. Sonra Ruslar Mezre üzerinden Zilan'a girince Şirin'in kocası Alakê, süvari alayında yer alan kayınpederime bağınıyor: "Beko! şu tarafa kaç, o taraftan kurtulursun" diye. Yani eşi ve çocuklarını kurtaran kayınpederimin kurtulmasını sağlıyor. O gün birçok aşiret süvarisi orada ölüyor. Çoğunu affetmiyorlar."
- Mela Muhamed'in söz konusu günlüğüne dair kaynak için bakınız : Sedat Ulugana, "Zilanlı Mela Muhammed'in Muhaceratı", *Kürt Tarihi*, sayı: 10, İstanbul, (Aralık-2013-Ocak 2014).
- günümüze dengbêj Reso'nun sesi ile ulaşan "Gula Serhedê" isimli kilam, Gulê'nin dilinden söylenmiştir. (Bkz. 4. Klam)
- Fuat Dündar, *İltihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim, İstanbul-2001, s.137-155
- Ayrıca, İTC tarafından Konya'ya gönderilen Felek Karaaslan'ın Bitlis Adilcevaz Akçira Köyü'nde 2012 yılında vefat eden kızı Ayşe Karaaslan (Ulugana) annesinin tanıklığını: "Patnos'un Meciya Köyü'nde Ruslar babamı esir alırlar, elinden silahımı ve atımı alarak ailesi ile birlikte gitmesine izin veriler. Öküz kağnisına yükledikleri birkaç yatak yorgan ile Diyarbakir'e kadar giderler. Yolda buldukları arpa ve buğday başaklarını yiyerek hayatta kalırlar. Diyarbakir'de kardeşleri ve dayıları birer birer ölürler. Diyarbakir'de bir nehir varmış
- (Dicle), o nehre girip su içtikten sonra ölüyorlarmış. Hükümet onları Konya'ya gönderir. Uzun yıllar orada kalıyorlar. Ben orada doğuyorum." sözleri ile anlatıyordu.
- ATASE Arşivi, Klasör: 2673, Dosya: 178, Fihrist: 5-2.
- 8 yıl sonra çok yakından tanıdığı bu iki ağayı Şeyh Sait İsyanı'na karşı "olumlu tavır" içinde oldukları gerekçesiyle bağlarını koparıp, tasfiye edecektir (Cemilê Çeto 1925'te Diyarbakir'de asılır, Hacı Musa Bey de bir yıl sonra Antalya'ya sürgün edilir, 1928'de Sürgün yerinden kaçıp Suriye'de Fransızlara sığınırken, zatürreden ölür.)
- Dönemin Bitlis ahalisinin genel tanıklıklarına dayanan rivayete göre (kuşaklar arası aktarım söz konusudur.) Rus ordusu, Bitlis'e girince Kamil Bedirhan abdest alıp namaz kılar, Rus "gavur" ordusundaki bu "esrareniz müslüman", Bitlislilerin dikkatini celbeder. Şehirde bulunduğu müddetçe, Rus ve Ermeni askerlerin sivil Kürtlere zarar vermesini o engeller.
- Sovyetler tarafına geçip Ermenistan Devleti'nin kuruluşunda da yer alan Cangir Ağa 1939'da Stalin tarafından Sibiryaya sürgün edilir ve 1942'de orada yaşamını yitirir. Van kalesine yaptığı baskın, sınırın öbür yakasında bu defa da Şeroyê Biro, Şibliyê Çaçan gibi dengbêjlerin kilamlarına konu olur. (Bkz. 5. Kilam)
- Eskerê Boyik, "Changir Axa", *Grakan Têrt* (Ermenice), sayı: 9, Erivan, Şubat 1990.